

İKTİSADİ FAALİYETLERDE KADINLARIN ÜRETİCİ FAALİYETLERİNİN " GÖRÜNMEZLİĞİ" SORUNU

Dr. Ahmet Cevat ACAR⁽¹⁾

Yaşanan iktisadi, sosyal, kültürel, teknolojik vb. değişimler sonucu kadınların toplumsal rol ve işlevlerinin de değiştiği gözlenmektedir. Bu çerçevede kadınların bir yandan iktisadi faaliyetlere katılımı artarken aynı zamanda söz konusu faaliyetler biçim ve içerik açısından değişime uğramaktadır.

Genelde kadın sorunu, bu arada kadınların "çalışması" konusu, gittikçe önem kazanan ve sıkça tartışılan konular arasında yer almaktadır. Kadınların çalışması, genellikle, geleneksel "iktisadi olan ve olmayan faaliyetler" ayrımı çerçevesinde erkeklerin iktisadi faaliyetleri/işgücüne katılımları ile karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmakta, cinsiyetler arasında genellikle kadınlar aleyhine ortaya çıkan "eşitsizlik", bunun nedenleri ve giderilmesi üzerinde durulmaktadır.

Öte yandan, bu konudaki yaklaşım ve incelemelerde genellikle erkeklerin "çalışma davranışı modeli"nin esas alındığı, cinsiyetler arası "eşitsizlik" ile "farklılığı" birbirinden ayırmada her zaman yeterince başarılı olunamadığı söylenebilir.

Aşağıda, güncelliğini devam ettiren kadınların çalışmasıyla ilgili olarak, üzerinde pek fazla durulmadığı söylenebilecek olan "kadınların üretici faaliyetlerinin - en azından yeterince- "görünmezliği" sorunu üzerinde durulacaktır.

A. KADINLARIN GÖRÜNMEZLİĞİ SORUNU

İktisadi faaliyetlerde kadınların -en azından yeterince "görünmezliği" olgusu, iki boyutta ele alınabilir. Olayın birinci yönü, kadınların iktisadi faaliyetlere/işgücüne katılı-

(1) İ.Ü. İşletme Fakültesi.

minın erkeklere kıyasla daha düşük, işgücü içindeki konum ve statülerinin de "ikincil" bir özellik göstermesi olarak ifade edilebilir. Genellikle kadınların çalışması ve statüsüne ilişkin inceleme ve tartışmalar, bu yön üzerinde odaklaşmaktadır. Buna göre; ekonomik açıdan "değerli" sayılıp iktisadi hesaplamalar ve istatistiklerde yer alan, bu yüzden de "görünür" olan iktisadi faaliyetlerde kadınların erkekler kadar "ön planda" olmayışı; görünmezliğin birinci yönünü oluşturmaktadır, denebilir.

Görünmezliğin ikinci yönü ise, kadınların "üretici" nitelikte olduğu halde "iktisadi sayılmayan" faaliyetlerini içermektedir. Sorunun bu yönü üzerinde pek durulmamakta olduğu söylenebilir. Oysa, kadınların "görünmezliği" asıl bu konuda kendini göstermektedir. Nitekim, "kadınların görünmezliği" deyişi de, E. Boulding tarafından bu durumu açıklamak için kullanılmıştır. Yazara göre, üretken nitelikli ev işlerinin çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirilmesi, buna karşılık bu işlerin ekonomik olmayan faaliyetler, bunları yerine getiren kadınların da "iktisaden aktif olmayan ev kadınları" sınıfına sokulup "istihdam dışı" sayılması, "kadınların görünmezliği" sorununu gündeme getirmektedir⁽¹⁾.

Görünmezliğin "sorun" oluşu ise, gerçeğin yeterince ortaya çıkmaması yanında, kadınların toplumsal ve ekonomik statüsü açısından önemli etki ve sonuçlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

B. KADINLARIN GÖRÜNMEZLİĞİNİN NEDENLERİ

Kuşkusuz, kadınların toplumsal ve ekonomik hayattaki konumları ve davranışları çok sayıda faktörün karmaşık etkisiyle şekillenmektedir. Bununla beraber, kadınların iktisadi faaliyetlerde görünmezliği olgusu, son tahlilde, iki kaynak veya nedenler grubuna bağlanabilir :

- (1) Kadınların işgücü içinde/ekonomik faaliyetlerdeki "ikincil" konumu,
- (2) Hangi beşeri faaliyetlerin iktisadi sayılacağına ilişkin ölçü ve kabuller.

1. Kadın İşgücünün Konum ve Özellikleri

Sorunun belki de asıl kaynağı olan kavramsal yönünü -şimdilik- bir yana bırakarak, konunun hemen görünen ve sıkça tartışılan yönüne bakılırsa, kadınların işgücü içinde erkekler kadar görünür olmadığı söylenebilir.

Bilindiği gibi, işgücü, bir ülkede üretici durumda bulunan, iktisadi faaliyete katılan, çalışma istek ve gücünde olan nüfus demektir⁽²⁾. Birbiri yerine de kullanılan "işgücü" ve "iktisaden faal (aktif) nüfus" grubuna dahil olmanın bir şartı da, "aynı veya nakdi bir gelir/kazanç temin etmek amacıyla iktisadi faaliyette bulunmak"⁽³⁾.

(1) E. Boulding, *Women in the Twentieth Century World*, John Wiley and Sons, London, 1977, s. 17-18.

(2) S. Zaim, *Çalışma Ekonomisi*, 7.B., Filiz Kitapevi, İst., 1986, s. 112.

(3) W.C. Peterson, *Income, Employment and Economic Growth*, 4th ed., W.W. Northon and co., N.Y., 1978, s. 4. DİE, 1985 HHA sonuçları, DİE Basımevi, Ank., 1988, VIII., S. Zaim, age, s. 112.

Konuya bu açıdan bakıldığında, her zaman kadınların iktisadi sayılan faaliyetler içinde bulunmalarına karşılık, işgücü içinde erkekler kadar "görünür" olmadıkları konusunda adeta bir görüş birliği vardır.

Gerçekten de, kadınların, işgücüne katılma oranı, sektörlere ve statülere dağılım, ücret düzeyleri, çalışma koşulları, mesleki dağılım vb. açısından -istisnalar hariç- erkeklerle oranla daha düşük, ikincil bir konumda buldukları görülmektedir. Örneğin, ülkemizde 1990 yılında erkeklerin işgücüne katılma oranı, % 68.59 iken kadınlarınki sadece % 31.41'dir. Yine aynı yıl, kadın işgücününün % 80.69'u (erkeklerinse % 36.72'si) tarım sektöründe, % 74.97'si ise "ücretsiz aile işçisi" statüsünde çalışmaktadır. Ayrıca, işkolları, meslekler arası dağılımda da -eğitim, sağlık, dokuma, gıda gibi belli alanlardaki görece yakınlık hariç- kadınların temsil ve istihdam koşullarının elverişlilik düzeyinin nisbeten düşük olduğu görülmektedir. Gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerde, bir iyileşme eğiliminin varlığına rağmen, kadınların işgücü içinde erkekler kadar "görünür" olmadıkları söylenebilir⁽⁴⁾.

İşgücü içindeki kadınların görünmezliği mutlak olmaktan çok görece başka bir deyişle "az görünürlük" niteliği taşımaktadır. Öte yandan aynı durum, bazen "aşırı görünürlüğe" de yol açabilmektedir. Kadınların azınlık bir bölümü için söz konusu olan aşırı görünürlük, erkek egemen bazı iş ve mesleklerde çalışan kadınların yeni, azınlık, örnek... olmaları/görülmeleri sonucu ortaya çıkan "sembolik" özelliğini ifade etmektedir. Buna rağmen, kadın işgücününün bütünü dikkate alındığında, bu gibi istisnai durumların kadınların görünmezliğini ortadan kaldırmadığı söylenebilir.

Görünmezlik sorunu, cinsel işbölümü ve iş hayatına etkisi, cinsel ayrımcılık (discrimination), birincil-ikincil iş piyasaları, sosyo-kültürel faktörler, kadınların rol ve işlevlerinin farklılığı, eşitlik, kadın özgürlüğü vb. bağlamında birçok nedenle ilişkili olarak ele alınmakta ve yoğun şekilde tartışılmaktadır.

Burada olayın nedenlerine girmeden, kadınların işgücü içindeki ikincil-düşük konumlarının görünmezliklerinin bir boyutunu oluşturduğu ifade edilmeye yetinilecektir.

2. İKTİSADİ FAALİYET TANIMLAMASI : KAVRAMSAL BOYUT

Kadınların görünmezliğine neden olan, ancak üzerinde pek fazla durulmayan ikinci bir boyut, iktisadi faaliyetin tanımlanmasıyla ilgili olarak benimsenen yaklaşımlar ve yöntemlerdir.

(4) Bkz. DİE, HHA sonuçları... S. Zaim a.g.e., s. 116, T. Yazgan, Şehirleşme açısından Türkiye'de işgücününün Demografik ve Sosyoekonomik Bütünyesi, Fak. Mat., İst., 1968, s. 25., G. Kazgan, "Female Labour Force Participation", Women in Turkish Society, N. A. Unat (ed.), E.J. Brill, The Netherlands, 1981, s. 134-135, ILO, Women Workers and Society: International Perspectives, ILO Pub., Geneva, 1976, N. EKİN, "OECD Ülkelerinde Kadın İşgücü ve İstihdam Sorunları", OECD-İİBK, Değ. bir Toplumda Kadın. İst. imk. geliştirilmesi Uluslararası Konferansı, 7-8 Kasım 1989, İstanbul, G. Kutal, "Türkiye'de İstihdamın Yapısında Kadın İşgücü", Türk-İş, Çalışan Kadınlar 1. Ulusal Kurultayı, 20-21 Mart 1989, İstanbul.

Bilindiği gibi "çalışma", en genel anlamda, bir bireyin bir şey yapmak ya da bir sonuca ulaşmak üzere emeğini kullandığı faaliyetleri⁽⁵⁾, kısaca "emek kullanımı"nı ifade etmektedir. Üretim veya "üretici faaliyet" ise, "insan ihtiyaçlarını tatmin etme yeteneğini (faydayı) artıran her türlü faaliyeti" içermektedir⁽⁶⁾. Aynı şekilde "iktisadi faaliyet"te geniş anlamıyla, insan ihtiyaçlarını tatmin etmeyi hedeflemektedir. Bu yüzden, bir ekonominin veya ekonomik birimin performansı, belli bir zaman dilimi içinde yer alan "üretken" faaliyet miktarı ile ölçülmelidir⁽⁷⁾. Ancak, genellikle bu kavramlar daha dar olarak "emeğin piyasada ücret/gelir karşılığı kullanımı" anlamında kullanılmaktadır. Nitekim, öteden beri biçimsel emek arzı kuramı çerçevesinde emeğin piyasada kullanımını "çalışma" olarak da görülmekte; piyasa dışı emek kullanımını "boş zaman" (leisure) kavramı ile açıklanmaktadır. Ancak son zamanlarda, boş zaman'ın da çeşitli iş ve faaliyetleri içeriyor olması (ev işleri gibi) dolayısıyla bu ayırım önemini kaybetmiş "iktisadi olmayan faaliyetler"den sözedilmeye başlanmıştır⁽⁸⁾. Gene de "iktisadi faaliyet" kavramının tüm üretici faaliyetleri içermekten uzak olduğu bir gerçektir. Buradan, yeri, amacı, ücretli olup olmamasına bakılmaksızın insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tüm faaliyetlerin "üretici", dolayısıyla "iktisadi" olduğu söylenebilir.

Kısacası, "kadınların görünmezliği"nde "iktisadi faaliyet" tanımlama ölçülerinin tüm "üretici" (dolayısıyla iktisadi) faaliyetleri kapsamaktan uzak olmasını çok önemli bir payı vardır. Üretici faaliyetlerden yalnızca Heilbronner'e göre gerçek nihai hasılanın çok eksik ve güvenilirlik derecesi düşük bir ölçüsü⁽⁹⁾ olarak nitelendirilen GSMH'ya dahil edilebilen üretim-tüketim birimleri arasında gelir-kazanç akışı sağlayan, fiyatı olan ve parasal olarak ölçülebilen üretken faaliyetler "iktisaden faal" sayılmaktadırlar⁽¹⁰⁾. Böylece (doğrudan veya dolaylı) ücret gelir karşılığı olmayan insan çabaları iktisadi anlamda çalışma sayılmamaktadır.

İşte bu durum, yani tüm üretici insan çabalarının iktisadi sayıl(ma)maması, özellikle kadınların çalışması açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, "cinsel işbölümü" sonucu kadınların çoğu faaliyetlerinin "üretken" oldukları halde "iktisadi sayılmaması" (ev işleri, çocuk yetiştirme), onların iktisadi faaliyetlerde yeterince görünmemesine yol açmaktadır. Erkekler içinse, aynı durum söz konusu değildir. Çünkü; hemen her toplumda erkekler, zaten ağırlıklı olarak piyasa içi faaliyetlerde yoğunlaşmışlardır.

C. KADINLARIN GÖRÜNMEZ NİTELİKLİ ÜRETİCİ FAALİYETLERİ

Burada; kadınların yaşamı ve geniş anlamda "çalışması" içinde önemli yer tutan

(5) K. Tosun, *İşletme Yönetimi*, 1.C., Fak. Matb., İst., 1977, s. 7-8.

(6) B. Üstünel, *Makro Ekonomi, Kurtuluş Matb., Ank., 1975, s. 150-151.*

(7) W.C. Peterson, a.g.e., s. 36.

(8) W. Sichel, P. Eckstein, *Basic Economic Concepts, Rand and mc Nally Coll, Pub. co., Chicago, 1974, s. 67* ve A. Rees, *Economics of Work and Pay, Harper and Row, N.Y., 1973, s. 5.*

(9) R.L. Heilbronner, *İktisadi Sorun, Çev. D. Demirgil, Çağlayan K., İst., 1974, s. 196.*

(10) W.C. Peterson, a.g.e., s. 38.

ve dar anlamda iktisadi faaliyetlere katılımları açısından da önemli etki ve sonuçlara sahip bulunan "ev işleri ve çocuk yetiştirme" üzerinde durulacaktır.

1. Ev İşleri

Ev işleri, çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirilen, ücretsiz, özel (aileye özgü) nitelikli, eş-anlı olarak birçok iş ve görevin ifasını içeren bir çalışma türüdür⁽¹¹⁾. Yiyecek hazırlama, pişirme, bulaşık-çamaşır yıkama, aile bütçesini uygulama vb. ev işleri kapsamında yer alan faaliyetlerdir. Bunların insan ihtiyaçlarını tatmin edici olduğu açıktır.

Ev işlerinin gerekli ve üretken olduğu kabul edilmekle beraber, iktisadi özelliği ve ekonomik değeri konusunda aynı duyarlılık gösterilmemektedir. Bunun sonucunda "ev kadınları" ve (piyasada) "çalışan" kadınlarca görülen ev işleri "iktisadi olmayan faaliyetler" grubuna sokulmakta, bu işler ve bunları yapanlar Milli gelir hesapları ve işgücü istatistiklerinde "çalışır" olarak yer almamaktadır. Buna gerekçe olarak da, çoğunlukla, bu faaliyetlerin değerini belirlemenin güçlüğü ileri sürülmektedir. Oysa ev işleri, üretici ve iktisadi faaliyetlerdir, ölçüm ise zor olmakla birlikte imkansız değildir. Nitekim, başkalarının ev işlerini ücret karşılığı görme, iktisadi sayılmaktadır. Bu arada, ev işlerinin değerini belirleme konusunda bazı yaklaşımlar da önerilmektedir.

Ev işlerinin iktisadi niteliği, iki boyutta düşünülebilir⁽¹²⁾ :

(1) Ev işleri, aileyle sınırlı olsa da, özünde insan ihtiyaçlarını karşıladığı için iktisadidir,

(2) Bu işler, iktisadi sayılan faaliyetler açısından oynadığı "araçsallık" rolü (işgücünü iktisadi faaliyetlere hazırlama işlevi) yüzünden de ekonomik değer taşımaktadır.

Diğer yandan, güçlüğüne rağmen, ev işlerinin "ekonomik-parasal değerini/ücreti"ni iki yolla belirlemek mümkündür⁽¹³⁾:

(1) Fırsat Maliyeti Yöntemi'ne göre, ev işlerinin değeri, onu yapan kadının ev işi yerine piyasada çalışması durumunda alacağı ücrete eşittir. Buna göre, kadının vasıf ve piyasada alabileceği ücret düzeyi yükseldiği ölçüde ev işinin maliyeti artacaktır.

(2) İkame Maliyeti Yöntemi'ne göre, her bir ev işi için belirlenen süreler için ikame bir kişi çalıştırma durumunda, bu kişi veya kişilere ödenecek ücret toplamı, ev işlerinin ekonomik değerini verecektir. Örneğin, bir günde yemek pişirmeye 2, temizliğe de 3 saat ayrılıyor, bir aşçının saat ücreti 40.000 TL., temizlikçinininki de 30.000 TL ise, söz konusu işlerin değeri = (40.000x2)+(30.000x3)= 170.000 TL. olacaktır. Burada sözkonusu kişilerin ücreti ile ailenin yaşam standardı özellikle önemlidir.

(11) B. Berch, *The Endless Day: The Political Economy of Women at Work*, Harcourt, Brace, N.Y., 1982, s. 91-92.

(12) A.e., s. 93.

(13) A.e., s. 94-95.

Yapılan araştırmalar, ekonomik, sosyal, teknolojik alanda yaşanan gelişmelerin kadınların ev işi yükünde beklenildiği kadar bir azalmaya yol açmadığını. (özellikle evli) kadınların piyasada çalışsalar bile ev işlerinden kurtulamadıklarını ve bir "çifte işyükü" sorunu ile yüz yüze kaldıklarını göstermektedir. Bu arada "enflasyon"un kadınların hem piyasa hem de ev işlerini artırıcı etki gösterdiği belirtilmektedir⁽¹⁴⁾.

2. Çocuk Yetiştirme

Çocuk yetiştirme, gebelik, doğum, emzirme, çocuğun beslenme-barınma-eğitim-temizlik gibi ihtiyaçlarının karşılanması gibi iş ve işlevleri içeren, ücretsiz, başkalarına devri daha zor, kadınlara özgü bir görev/çalışma biçimidir.

Annelik rolü çerçevesinde yerine getirilen bu görevi "iş-çalışma" olarak görenlerin sayısı son derece az iken iktisadi bir üretim faaliyeti olarak nitelenmek, büsbütün biçimsiz kaçır görünmektedir. Buna rağmen, çocuk yetiştirmeyi "ekonomik olarak üretken" bir iş olarak görünler de vardır⁽¹⁵⁾. Buna göre, çocuk yetiştirme, ekonomik yarar, etki ve maliyetleri ie iktisadi bir değere sahiptir.

Gerek makro, gerekse mikro (aile, birey) düzeyde sözkonusu edilebilecek bu yarar ve maliyetlere ilişkin olarak, çocukların;

- ebeveyne sağladığı psikolojik tatmin,
- işgücü (üreticilik) değeri,
- Yaşlılık ve acil durumlar için güvence olma işlevi, gibi yararlarından;
- Doğrudan (direkt),
- Dolaylı (fırsat) maliyetlerinden, kısaca iktisadi nitelik ve değerinden söz edilmektedir⁽¹⁶⁾.

Doğrudan maliyetler çocuklar için yapılan tüm harcamaları, fırsat maliyeti ise, zaman ve parayı çocuk yapma yerine başka bir alternatifte kullanmanın sağlayacağı net getiriyi ifade etmektedir.

Kısaca, çocuk yetiştirme de, iktisadi özellik, etki ve değere sahip üretken bir faaliyettir. Ancak, genelde bu yönünün gözden kaçırılması, kadınların görünmezliğinde önemli bir paya sahiptir.

3. KADINLARIN GÖRÜNMEZ NİTELİKTEKİ DİĞER ÜRETİCİ FAALİYETLERİ

Kadınların iktisadi sayılan veya sayılmayan, ancak çeşitli nedenlerle görünmezlik

(14) A.e., s. 102.

(15) A.e.s., 119.

(16) J.D. Kasarda, *Status Enhancement and Fertility*, Academic Press, London, 1986, s. 133-137.

arzedenden, ev işleri ve çocuk yetiştirme dışında, üretici faaliyetlerinin hayli çok olduğu söylenebilir. Bu konuda;

- Kadınların çalışma koşulları nisbeten elverişsiz tarım sektöründe yoğunlaşmaları,
- Doğrudan bir getirisi olmayan "yardımcı aile işçiliği"nin kadınlar arasında yaygın olması,
- Modern sektörlerde "kadın işleri"nin genelde "ikincil piyasa" özellikleri göstermesi,
- Düzensiz istihdamda kadınların payının yüksek olması.
- Gizli (veya yeraltı) ekonomi(s) içinde kadınların elverişsiz koşullarda çalışması.
- Çalışma hayatının erkeklere göre düzenlenmiş olması.
- "Çalışma"nın erkek ve kadınlar için farklı anlam ve içeriğe sahip olmasına karşın iktisadi faaliyet ölçülerinin "erkeksi" bir nitelik göstermesi vb. nin kadınların üretici faaliyetlerinin iktisaden görünmezliğinde önemli etkisinin olduğunu söylemek, her halde yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

Bir yandan, iktisadi faaliyet tanımlama ve ölçülerinin üretici (dolayısıyla iktisadi) faaliyetleri göstermedeki yetersizliği, öte yandan, işgücü içinde kadınların erkeklere kıyasla ikincil bir konumda, geri planda bulunmaları, mevcut cinsel işbölümü çerçevesinde "kadınların üretici faaliyetlerinin görünmezliği" olgusunu karşımıza çıkarmaktadır.

Bu konuda, ölçülerin yetersizliği ve kadınların işgücü içindeki özel konumları dışında, kişilerin çalışma davranışında cinsel işbölümünden kaynaklanan farklılığın yeterince uygun şekilde değerlendirilmeyişinin de etkisi olduğu söylenebilir. Kadınların çalışmasının incelenmesinde -aslında farklılık arzeden- erkeklerin çalışma yönelim ve davranışının esas alınması, görünmezliğin bir diğer nedeni olarak ortaya çıkmaktadır.

Öyle görünüyor ki, cinsiyetler arası işbölümü ve farklılıklar dolayısıyla kadın ve erkeklerin çalışma davranışları arasındaki farklılık var olduğu, buna karşılık kadınların çalışma davranışına erkeklerin davranış modeli esas alınarak yaklaşıldığı, iktisadi faaliyet ölçüleri de mevcut yetersizliklerini koruduğu sürece, iktisadi faaliyetlerde kadınların görünmezliği olgusu da varılmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

1. Boulding, E.; Women in the Twentieth Century World, John Wiley and Sons, London, 1977.
2. Berch, B., The Endless Day; The Political Economy of Women at Work, Harcourt. Brace, Jovanovich, N.Y., 1982.
3. Ekin, N., "OECD Ülkelerinde Kadın İşgücü ve İstihdam Sorunları", OECD-İİBK Değ. bir Top.da Kadınların istihdam imkanlarının geliştirilmesi Uluslararası Konferans, 7-8 Kas. 1989, İst.
4. DİE, HHİA Sonuçları..
5. Heilbroner, R.L., İktisadi Sorun, Ç.; D. Demirgil, Çağlayan Kitabevi, İst., 1974.
6. Kural, G.; "Türkiye'de İstihdamın Yapısında Kadın İşgücü", Türk-İş, Çalışan Kadınlar I. Ulusal Kurultayı, 20-21 Mart 1989, İst.
7. Kasarda, J.D. ve diğ., Status Enhancement and Fertility, Academic Press inc., London, 1986.
8. Kazgan, G.; "Female Labour Force Participation", Women in Turkish Society, N.A. Unat (ed.), E.J. Brill, The Netherland, 1981.
9. ILO, Women Workers and Society: International Perspectives, ILO Pub., Geneva, 1976.
10. Peterson, W.C.; Income, Employment and Economic Growth, 4th ed., W.W. Norton and co., N.Y., 1978.
11. Yazgan, T., Şehirleşme Açısından Türkiye'de İşgücünün Demografik ve Sosyoekonomik Bünyesi, Fakülteler Matbaası, İst., 1968.
12. Sichel, W.P.; Eckstein, Basic Economic Concepts, Rand and McNally College Pub: co., Chicago, 1974.
13. Rees, A., Economics of Work and Pay, Harper and Row, N.Y. 1973.
14. Zaim, S.; Çalışma Ekonomisi, 7.B., Filiz Kitabevi, İst., 1986.
15. Tosun, K.; İşletme Yönetimi, 1.C., Fakülteler Mat., İst. 1977.
16. Üstünel, B.; Makro Ekonomi, Kurtuluş Mat., Ank., 1975.